

Varga Szabolcs

[16] +

KÖZJOG ÉS HISTORIOGRÁFIA*

A horvát, szlávón és magyar rendi gyűlésekkel kapcsolatos első forrásközlések akkor készültek, amikor ezek az intézmények még javában virágzottak, ám létük éppen megkérdőjeleződött az uralkodó, Habsburg (II.) József politikájában. Köztudomású, hogy a reformer „kalapos király” nem számolt a rendiség politikai intézményeivel, idejétmúltnak tartotta őket, amelyek nem illettek a jozefinista államfelfogásba.¹ Ám az oszmánokkal vívott háború (1787–1792) kapcsán felmerült, hogy a visszahódítandó balkáni területeket, a középkori Boszniát, Szerbiát és Dalmáciát miképpen lehetne integrálni a birodalomba, azaz a Dunai Monarchiába. II. József már 1786-ban utasította a Magyar Kamarát, hogy keressen elő régi iratokat a történeti jogigény bizonyítására, a következő évben pedig felkérte Pray György (1723–1801) történetírót egy ezt alátámasztó mű megírására. Pray nem habozott, még abban az évben elkészült a szerb, bolgár és bosnyák területekről szóló könyvecske, melynek vezérfonala a *jus postliminii*, azaz az eredeti állapot visszaállításának jogigénye volt.² Az eredeti tervekből természetesen nem sok minden valósult meg, ám maga a történetiség gondolata események hosszú láncolatát indította el a politikában és az ennek farvizén feltörekvő történettudományban a horvát-szlávón köz- és államjoggal kapcsolatban.

Az első években inkább a központi kormányzatot és néhány levéltárost foglalkoztató kérdés az 1790–1791. évi magyar országgyűlésen a rendek között is akut problémává vált. A horvát rendek képviselői és a magyar követek között ugyanis élénk vita tört ki Verőce, Pozsega és Szerém vármegye hovatartozásáról, melyek a középkorban Magyarországhoz tartoztak, ám területüket a 18. században a visszafoglalást követően már Szlavóniának nevezték.³ Hajnóczy József több oklevél bemutatásával ugyanis amellettt tört lándzsát, hogy ezek nem tartozhatnak Horvátország, Szlavónia és Dalmácia alá, mert sosem voltak ezen tartományok részei.⁴ Erre válaszul készítette

* A könyvfejezet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO_896_20) és az NKFI K 134690 azonosító számú, „A magyar királyi udvar személyi összetétele a Mátyás- és a Jagelló-korban (1458–1526). Életrajzi lexikon” című pályázat támogatásával készült.

el Skerlec Miklós Zágráb vármegyei főispán és egyben a horvát rendek országgyűlési követe a horvát álláspontot támogató művet, amely a következő évszázadban szinte kötelező olvasmánnyá vált a horvát rendek körében, olyannyira, hogy 1832-ben újfent kiadták, miként erről a Sokcsevits Dénes által írt vonatkozó fejezetben bővebben is lehet majd olvasni.⁵ Az országgyűlésen végül nem született sem törvény, sem megoldás ebben az ügyben, a szellem azonban kiszabadult a palackból, és a következő évszázadban jelentősen megmérgezte a két nemesi értelmiség közötti viszonyt.

A közvetlen politikai kérdések miatt a jozefinista nemesi értelmiség az 1790-es években mind gyakrabban fordult a jogtörténet felé, és közülük a kitűnő képzettségű Kovachich Márton György (1744–1821) publikálta az első forrásokat a középkori magyar országgyűlésekről a hamar népszerűvé váló és máig gyakran idézett *Vestigia Comitiorum* (1790) és *Supplementum ad Vestigia Comitiorum* (1798–1801) című művekben.⁶ Egy 1801-ben kelt kérvényében kutatásait úgy indokolta, hogy az európai forradalmi események miatt meg kell mutatni az embereknek, hogy nem az uralkodó szeszélye, hanem törvények és jogszokások alapján kormányozzák őket. Az alapos történeti munka – így Kovachich – felvilágosíthatja a tömegeket, ezáltal hathatós védelmet nyújt az elégedetlenségük ellen, a néphangulat által felkorbácsolható veszélyekkel szemben egyedül ez a módszer jelent védelmet.⁷ Bár ez a magyarázat nem nélkülözte a naivitást, és az udvari kormányzervek vezetői nem támogatták, hosszas kilincselés után végül több központi levéltárban is dolgozhatott, és ezekből addig ismeretlen törvényszövegeket, valamint más, az országgyűlésekhez kapcsolódó iratokat közölt, miközben egy sereg írnokot foglalkoztatott a szövegek másolásával. Kapóra jött számára, hogy a napóleoni háborúk miatt az 1808. évi országgyűlésen komolyan felmerült a bandériumállítási problémája, és az ügy megoldására újabb levéltári kutatásokat rendeltek, melynek elvégzésére szintén Kovachichot kérték fel. 1810-től kezdve több nagyobb expedíció során számos levéltárban kutathatott, végül 1812 augusztusában József fiával Eszéken keresztül eljutott Zágrábba is, ahol három hét alatt átkutatta az országos levéltárat, Zágráb vármegye levéltárát, a káptalani levéltárat, valamint a püspöki és akadémiai könyvtárat – utóbbiban őrizték ekkor a kitűnő 18. századi történetíró, Kerchelich Ádám Boldizsár (Baltazar Adam Krčelić) hagyatékát, ahol szintén kutatott.⁸ Az itt folyó munkáról Kovachich részletesen beszámolt Gyulai Ignác horvát bánnak, ismertette az elvégzett anyaggyűjtést, és engedélyt kért, hogy bizonyos anyagokat, amelyeknek lemásolására már nem volt ideje, az ítélmester segédeivel másoltathassa le számára.⁹ Kovachichot elsősorban a magyar diéta múltja érdekelt, ám óhatatlanul több horvát és szlavón vonatkozású iratot is kiadott, így személyében a horvát országgyűlések kutatásának pionírját is köszönhetjük.¹⁰ **(1. kép)**

A 18. században alsó-vóniainak nevezett vármegyék hovatartozásának a kérdése közben folyamatosan izzott, és míg a horvát nemesség a kérdéses vármegyéket szerette volna szorosabban a „Háromegy Királyságba” integrálni, addig a magyar politika a középkori jogalapra hivatkozva Verőce, Pozsega és Szerém megyék Ma-

1. Sebastian Zeller: A Magyar Királyság allegóriája, 1751

gyarországba történő reinkorporálását tűzte ki célul.¹¹ Ez a vita oda vezetett, hogy a reformkori országgyűléseken a politikusok igyekeztek mind több történelmi bizonyítékot felvonultatni politikai elképzeléseik alátámasztására. A vita kezdetben inkább a Gyurikovits György által szerkesztett *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain folyt, amelyben a magyar álláspont mellett több írás és forrásközlés is megjelent.¹² A folyóirat alapító szerkesztői közé tartozott Fejér György, aki hazai kutatóként elsőként válogatott szisztematikusan forrásokat a horvát és szláv területek Magyar Királysághoz fűződő politikai kapcsolatáról.¹³ Ehhez a munkához a negyven kötetre rúgó középkori oklevéltudásán túl külön gyűjtést is végzett, és olyan forrásokat közölt, amelyek igazolták, hogy az alsó-szlávón vármegyék eredetileg a Magyar Királysághoz tartoztak. Emellett oklevelekkel bizonyította azt is, hogy a középkorban Zágráb, Körös, illetve Varasd vármegyék területeit nevezték Szlavóniának. Bár a mű politikai célok történelmi argumentációjaként született, a benne közölt adatok miatt mégis alapvető fontossággal bírt a horvát-szlávón rendi gyűlésekkel kapcsolatban.¹⁴ Nem véletlen, hogy erről és Gyurikovits fejtegetéseiről néhány évvel később válasz

is született a horvát oldalon,¹⁵ míg magyar részről a tudományos összegzésre Pesty Frigyes vállalkozott majd az 1880-as években.¹⁶

A vármegyék hovatartozásáról zajló vita során a felek óhatatlanul eljutottak a horvát–magyar államjogi viszony, illetve Szlavónia státuszának vizsgálatáig, és egyre gyakrabban merült fel a kérdés, hogy a perszónalunión túl valójában milyen természetű volt az a (jogi) viszony, amely a két ország együttélésének a keretrendszerét biztosította. A horvát rendek értelemszerűen a lazább kapcsolatok mellett érveltek, és a figyelem ennek köszönhetően mindinkább a Habsburg (I.) Ferdinánd horvát királlyá választását kimondó 1527. évi cetini gyűlésre irányult. Ez volt szerintük az a pillanat, amikor a korábbi horvát–magyar közjogi viszony véget ért, mert a horvát nemesség Habsburg Ferdinándot a magyar rendek akaratától függetlenül választotta horvát királlyá Cetin ferences kolostorában, így innentől pusztá perszónalunió állt fenn a két ország között. A kérdésre vonatkozó bécsi források összegyűjtésére a bécsi állami levéltár munkatársa, Joseph Chmel vállalkozott, aki 1846-ban el is készült a témánk szempontjából kiemelkedően fontos okmánytárral.¹⁷ Chmel valóban lelkiismeretesen átnézte az általa elérhető állagokat, és egy máig használható forrásközlést készített belőlük, amelyből a későbbi okmánytárak készítői is bőven meríthettek.

Az 1860-as évek elejétől kezdve – elsősorban a sajtóban – ismét politikai viták keresztüzébe került a szlavóniai területek hovatartozásának kérdése, és a „harcban” újfent nagy szerep jutott a történészeknek, akik újabb és újabb források a tettek közkinccsé a horvát–magyar közjogról. A horvát Ivan Kukuljević inkább a középkori Horvát Királyság különállását és a Szlavóniával való szoros kapcsolatokat igyekezett kihangsúlyozni* a három kötetben összegyűjtött forráskiadványaival,¹⁸ amire magyar oldalról Szalay László ekkor csak polemizáló vitairattal felelt.¹⁹ Kukuljević jogtörténeti forrásgyűjteménye alapvetően meghatározta a horvát rendi kutatások irányát, és megkerülhetetlen alapforrásává vált minden, az 1868. évi horvát–magyar kiegyezéstől még inkább megélénkülő tudományos és aktuálpolitikai célokat támogató munkának.

A kiegyezés egyik alapfeltétele a közjogi viszony rendezése volt, ehhez magyar oldalról az akkor elérhető iratok alapján Palugyay Imre, Hampel József és Korbuly Imre is hozzászólt, és elsősorban amellett érveltek, hogy a báni jogkörök csak a magyar királyi udvari tisztségek között értelmezhetőek, így nem lehet alkirályként tekinteni rájuk a középkor folyamán.²⁰ A kérdés háttérben az állt, hogy a báni hatalom jellege alapvetően meghatározta a magyar–horvát viszonyrendszert. A horvát felfogás szerint egy nádorral egyenrangú, a magyar bárói címetől független tisztségről van

* Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) horvát író, történész, politikus, 1861-től Zágráb megye főispánja, a modern horvát történetírás megteremtője volt, aki jelentős életművet hagyott maga után. 1850–1851-ben mint horvát országos levéltárnok ő válogatta ki a kamarai archívumból a horvát-szlovén vonatkozású oklevelek jelentős részét, és szállította Zágrábba. Ezek a források képezték forráskötetének bázisát. Míra Kolar-Dimitrjević: Mjesto Ivana Kukuljevića Sakcinskog u hrvatskoj povjesnici i politici s posebnim osvrtom na Senj. *Senjski zbornik* 26. évf. (1999) 229–240.

szó, mely fölött már az uralkodó az egyetlen jogforrás, és ebből következően csak perszonálunióról beszélhetünk a két ország esetében. Ezzel szemben a magyarok a tisztség magyar jellegét, a magyar királyi udvarhoz, tanácshoz és országgyűléshez való tartozását igyekeztek bizonyítani a középkori iratokból.

Az 1868-ban megkötött kiegyezés több kérdést is nyitva hagyott, és a támogatók mellett kétségtelenül mindkét nemesi társadalomban akadtak ellenzői is, így a probléma nem került le a napirendről. A dualizmus éveiben elsősorban az érdekelte a politikusokat és a történészeket, hogy miként történt a gyűlések összehívása, kinek milyen jogosítványa volt, és ott milyen törvényeket hoztak az összegyűlt rendek. A kíváncsiság természetesen főként az uralkodó és a rendek viszonyára vonatkozott, de az összegyűjtött anyag magától értetődően a horvát és a magyar nemesség kapcsolatára is elsőrangú információkkal szolgált. Az országgyűlések kutatásának új lendületet adott a Magyar Országos Levéltár 1874. évi megszervezése. A Fraknói Vilmos, majd Károlyi Árpád nevéhez köthető *Magyar Országgyűlési Emlékek*-sorozat tizenkét megjelent kötetében az úgynevezett részországgyűlések, valamint az erdélyi, szlavón és horvát congregatiók forrásai is helyet kaptak.²¹ Ezzel párhuzamosan a következő években megindult egy szisztematikus feltáró munka, így a következő évtizedekben kitűnő forráskötetek láttak napvilágot a közép- és kora újkori Horvátországra, Boszniára, valamint Dalmáciára vonatkozóan. A délszláv tematikájú kötetek megjelentetése mögött viszont már nem csupán a Zágrákkal folytatott állandó közjogi vita, hanem sokkal inkább az Osztrák–Magyar Monarchia megélénkülő balkáni érdeklődése állt. Ezt alátámasztja, hogy a kutatások motorja az a Thallóczy Lajos volt, aki 1884-től vezette a közös pénzügyminisztérium bécsi levéltárát, 1915-ben pedig kinevezték a megszállt Szerbia polgári kormányzójává. Thallóczy először beindította a *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* című sorozatot, amelyben elsőként Hodinka Antallal közösen elkészítette a horvát végvárok történetét ismertető forráskötetet,²² majd összeállította a középkori Szerbia,²³ Alsó-Szlavónia²⁴ és végül Jajca²⁵ történetére vonatkozó gyűjteményét, amelyekben tisztázta a Magyar Királysághoz fűződő viszonyukat, és nem mellékesen, sok rendiséggel kapcsolatos iratot is közreadott.

Thallóczy környezetéből többen is bekapcsolódtak a munkába, akik önálló forráskiadványokkal is jelentkeztek. Közülük leginkább Gelcich József és Barabás Samu munkássága érdemel említést. Gelcich a Raguzával kapcsolatos forrásokat gyűjtötte össze Thallóczy hathatós segítségével,²⁶ Barabás pedig máig egyedülálló módon publikálta a szigetvári hős Zrínyi Miklóstra vonatkozó okiratokat.²⁷ Mindkettőben több, a horvát és szlavón gyűlésekkel kapcsolatos irat jelent meg nyomtatásban. A 20. század eseményei azonban nem kedveztek Magyarországon a kitarító munkát igénylő forráskiadásnak, így hosszú évekre megakadtak az ilyen jellegű tudományos próbálkozások.

Forráskiadványok terén a dualizmus kori horvát történettudomány komoly eredményeket tudott felmutatni a gyűlések témakörében. Az 1880-as években Radoslav

Lopašić* a stájer tartományi levéltár anyagát mérte fel Grazban, és ebből gyűjtötte össze a Szlavóniára vonatkozó forrásokat,²⁸ majd ezzel párhuzamosan elkészítette a horvát végvidék kora újkori történetét felölelő sorozatát is. Közel vele egy időben jelentek meg nyomtatásban Ivan Tkalčić²⁹ révén a Zágráb város történetével kapcsolatos források, köztük több zágrábi gyűlésről tanúskodó dokumentummal.³⁰ Tkalčić mellett, a századforduló környékén Kukuljević keze alatt felnövő nemzedék legtermékenyebb tagjai, Vjekoslav Klaić (1849–1928), Ivan Bojničić (1858–1925), Ferdinand Šišić³¹ (1869–1940), Emilij Laszowski** (1868–1949) munkásságát kell megemlíteni, ugyanis ők mindannyian komoly szerepet játszottak a horvát-szlavón rendi gyűlések iratanyagának többnyire kötetekben történő publikálásában. Bojničić elsősorban a Királyi Könyvekből (*Libri Regii*) dolgozott, és ezekből válogatta ki I. Ferdinánd horvát nemességnek tett adományait.³² Kutatásai során arra törekedett, hogy egy, a magyartól független horvát nemesség létét igazolja, és az általa feltárt adatok az archontológiai kutatások mellett a gyűlések működésével kapcsolatban is hasznosíthatóak.³³

A századforduló vitathatatlanul legnagyobb hatású horvát történésze Ferdo Šišić volt, aki egymaga szinte könyvtárnyi irodalmat hagyott maga után. Legnagyobb szabású vállalkozása kétségkívül a horvát országgyűlések iratanyagának megjelentetése volt 1526-tól egészen 1630-ig.³⁴ Minden bizonnyal a Fraknoi Vilmos által megkezdett magyar sorozat lebegett a szeme előtt, amikor belefogott a gyűjtésbe,^{***} és neki köszönhető, hogy a Mohács utáni esztendőök forrásanyaga ilyen szisztematikusan feltárássra került.

Emilij Laszowski az első világháború éve alatt alkotott maradandót, miután három, gyorsan egymás után kiadott kötetben közzétette – elsősorban a bécsi levéltárak anyagaira támaszkodva – a Szlavónia 16. századi történetére vonatkozó, mindmáig leggazdagabb okmánytárakat.³⁵ Laszowski Tkalčić halála után átvette Zágráb város okmánytárának szerkesztését is, és ebben már ő állította össze az I. Ferdinánd korára vonatkozó részt. Behatóan foglalkozott a Zágráb vármegyében kollektív kiváltságban élő turopoljei nemesség történetével,³⁶ és több forráspublikációja jelent meg a bécsi *Hofkammerarchiv* anyagából is.³⁷ Ferdo Šišić mellett talán Vjekoslav Klaić gyakorolta a legnagyobb hatást a 20. századi horvát történetírásra, akinek a szintézisírás mellett

* 1835-ben Károlyvárosban (Karlovac) született, iskoláit is itt végezte, majd jogot tanult Zágrábban. Élete nagy részében bírónak dolgozott a horvát fővárosban, és a történelmi munkát kedvetlenséggel űzte. Ennek ellenére komoly életművet hagyott maga után.

** Laszowski eredetileg orvosnak készült Grazban, végül Zágrábban szerzett jogi diplomát. 1891-től levéltárosként dolgozott, és ő szervezte meg a verőcei és bjelovári vármegyei levéltárakat.

*** A jegyzetekből kitűnik, hogy több forrást átvett Fraknoi munkájából. A magyar történetírás nagy adóssága a Fraknoi által megkezdett sorozat folytatása. Horvátországban viszont akadt folytatója Šišić munkájának, 1980-ban már 1947-ig kiadásra kerültek a horvát országgyűlések anyagai. *Zaključci hrvatskog sabora / Protocolla generalium congregationum Statutum et Ordinum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae I–XII. 1631–1947.* Josip Buturac – Mirko Stanisavljević et alii. Zagreb, 1958–1980 (a továbbiakban ZHS I–XII.).

arra is volt ereje,³⁸ hogy – elsősorban a (különböző név alatt futó) *Vjesnik* lapjain – közkinccsé tegye a búvárlatai során talált legkülönfélébb forrásokat.³⁹

A felsorolt szerzők munkájának köszönhetően nagyjából összeállt az a forrásbázis, amelyre alapozva elkezdődhetett volna Horvátország és Szlavónia késő középkori és kora újkori rendi gyűléseinek kutatása. Ez azonban az 1920 utáni esztendőekben – elsősorban a megváltozott politikai helyzetnek köszönhetően – elmaradt, az új délszláv államon belül pedig megváltozott a horvát kutatások prioritása. A horvát politikumnak ugyanis elsősorban a Belgrádból érkező kihívásokra kellett megfelelnie, és ezért már nem a Magyar Királtsággal, illetve Béccsel való közjogi viszony vitás kérdéseinek történeti argumentációkkal való alátámasztása volt a horvát történetírás feladata, így a korábban preferált témák kutatása erősen háttérbe szorult. Ugyanez egyébként elmondható a magyar történettudomány kapcsán is, ahol a horvát történelem, és ezen belül a különböző közjogi kérdések vizsgálata hosszú évtizedekre abbamaradt. Egyedül a rendiség történetének kutatása tartott ki a rendszerváltásig. A dualizmus idején még a jogtörténet és a nemzeti önállóság szempontjából írtak vele kapcsolatban, a Horthy-korszakban a magyar állam európai kapcsolódási pontjaként tárgyalták, míg 1945 után a minden politikai rendszer számára kedves Hunyadiak iránti érdeklődés tartotta napirenden.⁴⁰ Mindezeknek azonban maximum az oldalvizén jelent meg itt-ott lábjegyzetben a horvát és a szlavón gyűlésekről néhány adat, azaz a 19. század felfokozott érdeklődése szinte teljesen elenyészett. Az 1990-es évektől pedig immár teljesen más körülmények között és más témák kapcsán élénkült meg a közös múlt iránti tudományos érdeklődés.